

האנטישמיות, נוצרים ופשיסטים

אשר כהן

לפני שניתן את דעתנו על השאלה מי היו האנטישמים, יש לברר את המושג 'אנטישמיות', אף-על-פי שבתקופה הקריטית, כלומר מראשית הגירושים ב-1942, כאשר השאלה הבסיסית היתה ביצוע או אי-ביצוע של רצח-עם, לא היה למושג זה תפקיד בלבדי ואולי אף לא מרכזי. כנקודת-מוצא לבירור יכולה לשמש לנו הגדרתו המוכרת של ז'אן פול סרטור (Sartre), המסכמת נאמנה את הגישה הרווחת בצרפת לפני ואחרי המלחמה:

כאשר אדם מייחס את מצוקות מולדתו – כולן או חלקן – ואת צרותיו שלו לנוכחותם של גורמים יהודיים בקהיליה, ומציע להביא מרפא למצב עניינים זה על-ידי שלילת זכויות אחדות מהיהודים, על-ידי חסימת דרכם לעמדות חברתיות וכלכליות מסוימות, על-ידי גירושם או על ידי השמדתם, אומרים עליו שיש לו דעות אנטישמיות.

זו הגדרה רחבה וגורפת, המשקפת בוודאי קונצנזוס רחב, אך חולשתה בכך שהיא מכלילה לפחות שני סוגים של גישות ואנשים. לצורך העיון בתקופה שבה אנו עוסקים, חשוב במיוחד שתיעשה הבחנה חד-משמעית וברורה בין אלה אשר שאפו לחסום את 'דרכם לעמדות חברתיות וכלכליות מסוימות', ובין אלה אשר ביקשו לגרוש אותם. ההבחנה טומנת בחובה שאלה קיומית לרבות בני אדם.

האנטישמיות המודרנית והאלימה בתרבות ובפוליטיקה של אירופה מתמקדת בימין ובימין הקיצוני, לפחות מאז 1870. בצרפת היא התגבשה בעיקר סביב משפט דרייפוס, על הציר האנטי-דרייפוסי, שבמרכזו הלאומנות, הריאקציה והשמרנות, הקלריקליזם והאנטישמיות. את הביטוי המובהק והיציב ביותר לקואליציה הזאת נתנה תנועת ה'אקסיון-פרנסז', המלוכנית, בהנהגתו של שרל מוראס (Maurras). מוראס ונאמניו הפיצו אנטישמיות תוקפנית ועקבית כחלק מתפיסתם את צרפת כמלוכה קתולית. התנועה נהנתה מתמיכה רחבה בקרב הבורגנות הקתולית, האינטליגנציה הצעירה והסטודנטים בגדה המערבית של פאריס. אך השפעת תורתו של מוראס חרגה מעבר לביטוייה הממוסד והמוגבל של תנועת 'אקסיון-פרנסז'; היא היתה במרכז התעמולה האנטישמית, בפרט הקתולית, עד 1926, כאשר מוראס, כל כתביו והעיתון *Action française* הוכנסו בידי האפיפיור פיוס ה-11 לאינדקס.

החל בשנות העשרים התגבש קו נוסף וחדש של התפתחות פוליטית – הפשיזם לצורתו וארגונו. רובם, באופן ישיר או עקיף, יצאו מאדרתו של מוראס. הראשון היה ז'ורז' ואלוא (Valois), אשר ייסד את ה'פסו' (Faisceau) ב-1925. ואלוא היה סינדיקליסט שהצטרף ל'אקסיון-פרנסז', ומרבית מאמציו הושקעו בנסיון למשוך פועלים אל הלאומנות המלוכנית. בתקופה זו הוא נטל חלק פעיל בתעמולה האנטישמית של מוראס, אך כאשר פרש והקים את ה'פסו', הצהיר שאין הוא מתנגד עוד ליהודים ואף מוכן לקבלם לתנועה. בעניין זה, כמו גם ביחסו אל הכיבוש הגרמני, למשל, ואלוא היה חריג בשלשלת של הפשיזם הצרפתי. אך תנועתו לא האריכה ימים, וב-1928 התפרקה סופית. אחד האנשים אשר ניסו להמשיך את הרעיון הפשיסטי בצרפת היה מרסל בוקאר (Bucard), אשר הקים את התנועה 'פרנסזים' (Francisme). אם כי אין המשכיות ישירה בין שתי התנועות, בוקאר עצמו וחלק מאנשיו היו חברי ה'פסו'. גם תנועה זו נמנעה מאנטישמיות בראשית דרכה, אך נעשתה אנטישמית קיצונית ב-1936, אחרי הקמת ממשלת לאון בלום. בשנות השלושים היו בצרפת עוד תנועות דומות, לרוב קטנות, שוליות ובעלות נטיות אנטישמיות פחות או יותר ברורות.

המפלגה הפשיסטית החשובה היתה 'המפלגה העממית הצרפתית' (Parti populaire français – PPF), שנוסדה בידי הקומוניסט לשעבר ז'ק דוריו (Doriot) ב-1936. בניגוד לקודמותיה, מפלגה זו לא הכריזה על עצמה כעל מפלגה פשיסטית לפני הכיבוש הגרמני, אך רוב החוקרים מסכימים, שעל-פי אופיה היא אמנם היתה כזאת. בעיתון המפלגה פורסמו מאמרים אנטישמיים, אך יהודי בשם אלכסנדר אברמסקי (Abremski), מהגר וכמו דוריו ורבים אחרים במפלגתו פעיל קומוניסטי לשעבר, היה חבר הנהלת המפלגה עד לפטירתו, בראשית 1938. החל במארס שנה זו גברה האנטישמיות בבטאוני המפלגה, בפרט בהשפעת הסניפים החזקים של צפון-אפריקה. דוריו עצמו לא היה מעורב לפני המלחמה בפעילות אנטישמית.

בנוסף למפלגות הפשיסטיות, התקיימו ה'ליגות' (Les ligues) בעלות האופי הימני-קיצוני, אשר שימשו מאגר גם להפגנות אנטי-יהודיות. החשובה מביניהן היתה 'צלב האש', ארגון לוחמי חזית במלחמה, בהנהגת הקולונל פרנסוא דה-לה-רוק (de La Rocque), אשר הפך תחת ממשלת החזית העממית ל'מפלגה הסוציאלית הצרפתית' (Parti social francais), לאחר שהליגות נאסרו על-פי החוק. דה-לה-רוק עצמו לא היה אנטישמי, וידועה השתתפותו המופגנת בתפילה חגיגית בבית-הכנסת הגדול בפאריס לזכר הקורבנות היהודיים ב'מלחמה הגדולה'. את התפילה ניהל אז מי שעתיד להיות הרב הראשי של יהודי צרפת, הרב יעקב קפלן. עם זאת, רבים בקרב תומכיו של דה-לה-רוק היו בהחלט אנטישמיים פעילים, בפרט בצפון-אפריקה, ונטייה זו הלכה והתחזקה לקראת סוף שנות השלושים. עם הקמת המפלגה הלגלית, עזב חלק מתומכי 'צלב האש' את דה-לה-רוק בהאשימם אותו ב'דמוקרטיזם' יתירה ובעיקר בחוסר אנטישמיות. הם הקימו את ה'התאגדות האנטי-יהודית' (Rassemblement)

(antijuif), בראשות לואי דרקה דה פלפוא (Darquier de Pellepoix), חבר מועצת העיר פאריס, שהיה לאחר-מכן הקומיסר השני של וישי לענייני יהודים, והכנוע ביותר כלפי אדוני האמיתיים, הגרמנים. רבים מעוזריו הקרובים היו אנשי 'צלב האש' לשעבר. קבוצה נוספת בקטגוריה זו היה ארגון שנקרא ה'קאגול' (Cagoul), למעשה קבוצה טרוריסטית מחתרתית של הימין הקיצוני, בראשות אז'ן דלונקל (Deloncle). תומכיו יופיעו בארגונים שונים של משתפי-פעולה תחת הכיבוש, בפרט בקרב המיליציה (Milice) לקראת סוף המלחמה.

חשובה הרבה יותר מכל הקבוצות הקטנות יחסית שלא מילאו בתקופת הרפובליקה תפקיד מרכזי, אף לא בשיא כוחן במחצית השנייה של שנות השלושים, היתה קבוצה לא גדולה של סופרים ועיתונאים פשיסטים. תפקידם היה מרכזי ומכריע ביצירת דעת-קהל עוינת ליהודים בשנות השלושים, ערב המלחמה ובפרט תחת הכיבוש. נזכיר כאן במיוחד את סלין (Celine), שהיה רופא במקצועו (שמו היה Louis-Ferdinand Destouches), פייר דריו לה רושל (Drieu la Rochelle) ורובר ברזייק (Brasillach). כולם היו לא רק סופרים ידועים, אלא גם עיתונאים, פובליציסטים ופעילים בחיים הפוליטיים. סביבם התגודדו עיתונאים פחותי כשרון ופרסום, אשר הפיצו את דעותיהם. לכן, הקהל הצרפתי שהיה חשוף לאורך שנים לתעמולה אנטי-יהודית, היה גדול לאין ערוך מהתנועות הפוליטיות שדגלו במדיניות כזאת, ואחריותם של האינטלקטואלים להתפשטות האנטישמיות, היא על-כן כפולה ומכופלת.

הקיצוני ביותר בקרב קבוצה זו, וגם בעל ציבור הקוראים הגדול ביותר, היה סלין. לעומת התבטאויותיו האנטישמיות הגסות, נראו מוראס ותומכיו שמרנים מזדקנים. בין השאר הוא ביקש להוכיח שליהודים, בגלל היותם יהודים, אין שום יכולת ליצירה רוחנית. כך כתב בין השאר: 'לו איינשטיין לא היה יהודון (youtre), לו ברגסון לא היה "חתוך", לו פרוסט היה רק ברטון, לו לפרויד לא היה "הסימן", לא היו מדברים כל-כך הרבה לא בזה ולא באחר [...] לכל נאד קטן של יהודי קוראים כבר בום'. אצל הפשיסטים הכל היה נזיל ופתוח לשינויים. דריו לה רושל, למשל, הקצין מאוד את עמדותיו עם השנים. כאשר הצטרף בראשית 1938 ל'מפלגה העממית' של דריו, היה נושא הדגל העיקרי של הפרסומים האנטישמים. בתקופה זו הוא יצא בביקורת חריפה נגד מוראס, שכידוע שלל את הנימוקים הגזעניים לאנטישמיות וקרא לדוגלים בגזענות בבוז גלוי 'האנטישמים של העור'. ב-1940, מתוך תחושות שחרון מהנצחון הגרמני הצפוי, קרא דריו בגיל: 'בעוד שלושה חודשים בלונדון, בעוד תשעה במוסקבה ובעוד שמונה-עשר חודשים בניו-יורק'.

רובר ברזייק היה ב-1930, בהיותו 21, עורך הטור הצעיר ביותר בעיתון *Action française*. מאוחר יותר נהיה לעורך הראשי של השבועון הפשיסטי רב התפוצה *Je suis partout*. למרות היותו קתולי אדוק, הוא לא עזב את 'האקסיון פרנסז' ב-1926, אך התרחק מהתנועה אחרי ביקורו בגרמניה ב-1937. הפשיזם שמשך את ברזייק היה מרד הנעורים, המהפכנות הבלתי-קונבנציונאלית, ומעל לכל האלמנטים התיאטרליים של המצעדים

ההמוניים אשר חזה בהם בגרמניה. בעיניו, הפשיזם היה תופעה על-לאומית וכלל-אירופאית, ולמענו הוא עזב סופית את מוראס, שבו ראה כעת רק את הזיקנה והשמרנות. בהיותו בבית-הסוהר, ב-1945, כתב ברזייק: 'הפשיזם היה השירה של המאה העשרים [...] ענקי ואדום. לעולם לא אשכח את הזוהר הנהדר של הפשיזם האוניברסלי של ימי נעורי'. ברזייק וחבורת הסופרים והעיתונאים הצעירים שכתבו ב- Je suis partout היו, מבחינת השפעתם על דעת-קהל, חשובים יותר מכל התנועות הפשיסטיות גם יחד.

חלק מהפרסומים האנטישמיים, ירחונים ושבועונים, זכה והגיע לתפוצה ניכרת, בין 400 ל-600 אלף עותקים. כתב בהם דור של סופרים, ובעיקר עיתונאים צעירים, שאמנם הושפעו בתחילה מהתעמולה של ה'אקסיון פרנסז', אבל התגברות הנאציזם באירופה השפיעה באופן מכריע על כתיבתם ודעותיהם. יותר ויותר עולים הנימוקים והטיעונים הגזעניים, שלא היו מקובלים אצל שארל מוראס וחבריו. רבים מהם הביאו נתונים 'אובייקטיביים', שבכל מקרה לא היו ניתנים לבדיקה. כך, למשל, ניתן למצוא את הטענות, שיהודים תפסו בצרפת 47 אחוז מעמדות הכוח ובגרמניה 82 אחוז מהן; וכי בצרפת היו 600,000 יהודים, ועוד 30,000 מהגרים מגיעים מידי חודש. תמיד הודגשה 'זרותם' של היהודים, לא רק של פליטים ומהגרים שמקרוב באו, אלא גם לגבי אנשים כלאון בלום ופייר מנדס-פרנס (Mendes-France), שהוצגו כאנשים 'חסרי שורשים באדמה הצרפתית'. ז'אן זיי (Zay), שהיה שר החינוך בממשלת החזית העממית, בן לאב יהודי ואם נוצריה ובעצמו פרוטסטנטי, הוצג תמיד כיהודי בלבד. נוכחות היהודים תוארה כ'פלישה המונית' וברוח זו נכתב, כי 'בספר הטלפונים של פאריס יש יותר "לוי" מאשר "מרטין" או "דופן"'. אפילו כתבי-עת מכובדים ושקולים כמו Revue des deux mondes, פרסמו מאמרים נגד ההגירה. ההנחה הגזענית הנפוצה היתה, שהמבנה הפיסי של היהודי ניתן לזיהוי, היהודי היה חולני ובעיקר נושא הסיפיליס, מטונף, חומרני ועקשן ללא תקנה; והמסקנה – 'מבחינה גזעית, היהודים הם מפלצות, הצלבות מפוספסות של הטבע שחייבות להיעלם'.

פשיסטים צעירים אלה סונוורו מהנאציזם-סוציאליזם הגרמני המנצח, והאמינו שהם נוטלים חלק במהפכה בינלאומית, בתנועה פן-אירופאית צעירה ומודרנית, שכל כולה יצירת המאה העשרים. רובם היו תלמידיו של מוראס, או לפחות הושפעו מאוד מהשקפותיו, אך התרחקו ממנו בתהליך איטי באמצע שנות השלושים, בעיקר תוך ביקורת על סירובו של מוראס לקבל את עקרונות הגזענות. אף-על-פי שגם האנטישמיות של מוראס היתה אלימה ודורסנית, יש הבדל משמעותי בין שתי הגישות, ולהבדל הזה היו השלכות טרגיות בתקופת הכיבוש. 'האנטישמיות הממלכתית' (antisemitisme d'état), לה הטיף מוראס ואשר היתה מאבני היסוד האידיאולוגיות במדיניות של וישי, הקפידה תמיד להבחין בין יהודי צרפת המקוריים ובין המהגרים או אפילו בני מהגרים. הפשיסטים, בעקבות הגזענות הגרמנית, סירבו לעשות את ההבחנה הזאת. רוב האינטלקטואלים הפשיסטים, עד כמה שזה עשוי להיראות מוזר

לאור העובדה שהם ספגו את רעיונותיהם בעיקר מהנאציזם הגרמני, לא חיפשו בפשיזם ביטוי לאומני, אלא להפך, את המהפכה העל-לאומית הצעירה. בעקבות האינטלקטואלים הצעירים באו אלפים רבים שקראו את ספריהם ואת מאמריהם והושפעו מדבריהם; הם האמינו באדיקות דתית ונאיבית באירופה החדשה, הפשיסטית. 'תוצאות המלחמה', כפי שהם חזו אותן ב-1940, היו עבורם בעלות משמעות אידיאולוגית, ולא לאומית; וכך גם שיתוף הפעולה עם הכובשים היה בגדר מעשה של עקביות אידיאולוגיות, ולא אופורטוניזם פוליטי, בו הם האשימו את המרשל פיליפ פטן (Petain) וממשלתו.

מה שהכין את הפשיסטים, אם לא לומר ייעד אותם, לשיתוף-פעולה עם הכובש הנאצי, מעבר לאנטישמיות שלהם, היו האנטי-ליברליזם, הגזענות, האנטי-מרקסיזם והאמונה במשטר הטוטליטרי המצליח, אשר בנו את תפיסת עולמם. האנטי-רציונליזם והאידיאליזציה של הכוח הברוטלי הכינו את הקרקע לשיתוף הפעולה בגירוש להשמדה. בסוף שנות השלושים נראו 'האקסיון-פרנסז' והשקפותיו מיושנות והיו בנסיגה, בשעה שהפשיזם נראה דינמי, כובש ונהנה מאהדה הולכת וגוברת בעיקר בקרב הצעירים. הפשיסטים של ערב המלחמה הפכו לאחר הכיבוש לגורם המסור והנלהב ביותר ברדיפת היהודים, וביניהם היו אנשים כמו ז'ק דוריו ומרסל דיאה (Deat) ותומכיהם, שלא גדלו על ברכי הימין וה'אקסיון-פרנסז' ולא השתתפו בתעמולה אנטישמית לפני-כן. מרסל דיאה, למשל, הגיע לפשיזם רק תחת הכיבוש. במאי 1940 הוא עדיין חתם על מחאה, יחד עם אינטלקטואלים נוצרים ויהודים, נגד הרדיפות הנאציות. עם זאת יש להדגיש, כפי שנראה בהמשך, כי הזדהותם המוחלטת עם גרמניה הנאצית והתלות המלאה שלהם בכוח הכובש הגבילו את מידת השפעתם.

העמדות כלפי היהודים בקרב הנוצרים, ובפרט בקרב הקתולים, התפתחו בכיוון מנוגד לזה של תומכי הפשיזם. ברית הכנסייה והמוני הקתולים עם ה'אקסיון-פרנסז' בתקופת משפט דרייפוס היתה רופפת, גם אם לא נראתה כך בראשיתה. בשנות התשעים, בעידוד הוותיקן, התפתח קו קתולי אלטרנטיבי, זה של 'התחברות' (ralliement) אל הרפובליקה, כמשטר לגיטימי ואפשרי. כבר אז נחלשה התמיכה הקתולית בקו המלוכני-ריאקציוני של מוראס. לא כל התנועות הקתוליות-דמוקרטיות זכו לעידודה של ההיררכיה הכנסייתית. כך, למשל, תנועת 'סיון' (Sillon), הנסיון החשוב של תחילת המאה, לא זכתה לגיבוי ונדחתה בידי האפיפיורות. התפתחות השמאל הקתולי – או נכון יותר, הקתוליות הפתוחה למודרניזם שדחתה את האנטישמיות, לעתים עד אהדה גלויה ליהודים – הלכה והתפתחה תוך היסוס, לבטים ונסיגות. האישיות הבולטת ביותר שתרמה רבות להיווצרות השינוי ביחס ליהודים, בעיקר במישור האידיאי, היה המשורר שרל פגי (Peguy). כך כותב עליו החוקר הנוצרי, שהיה מראשי תנועת ההתנגדות, פייר פיאראר (Pierrard):

פגי היה הנוצרי הבולט (notable) היחיד שהביט באחיו היהודים במבט בהיר, מואר מתוך פנימיותו, ואשר אף אהב אותם. [...] פגי, בהברקה של משורר אך גם בראייה המפוקחת של אדם הגון, החזיר את היהדות ואת הגזע היהודי למסגרת האנושית והנוצרית.

באחת מהכרזותיו, שצוטטה כבר לרוב, אמר פגי: 'האנטישמים הבורגנים אינם מכירים אלא את היהודי הבורגני. אנו עניים, וכאילו דרך המקרה, אנו מכירים לרוב יהודים עניים ואף עלובים'. ובהמשך, בהקשר רחב יותר, כתב: 'האנטישמים מדברים על היהודים. ואני מזהיר שאומר כעת דבר מדהים (une enormite): האנטישמים כלל אינם מכירים את היהודים. הם מדברים עליהם, אך אינם מכירים אותם'. לאור השינויים החברתיים והפוליטיים שעברו מראשית המאה על החברה הצרפתית בעיקר בערים הגדולות, נשאלת השאלה, באיזו מידה הכללה זו תקפה עדיין ב-1940? ובפרט, כמה צרפתים בערים הקטנות ובאזורים הכפריים הכירו עד אז יהודים או שהיתה להם דעה מגובשת עליהם?

המפנה העיקרי היה, כאמור, ב-1926 כאשר האפיפיור פיוס ה-11 הכניס ל'אינדקס' (כלומר אסר את העיון והקריאה בכתביהם) את מוראס ואת העיתון *Action française*. מוראס עצמו מעולם לא היה קתולי מאמין, אך תנועתו התבססה על הכנסייה כמרכיב מרכזי במלוכה הצרפתית, ומרבית תומכי התנועה היו קתולים. זו נקודת מפנה בהתפתחות העמדות שהתנגדו לאנטישמיות בקרב המאמינים הקתולים, אף-על-פי שהאיסור האפיפיורי לא בא בגלל דעותיו של מוראס על היהודים. כאמור, לא כל הקתולים עזבו את התנועה, אך 'האנטישמיות הממלכתית' איבדה מכוחה ומהשפעתה גם בקרב הכמורה וגם בין המאמינים. התרחקות של חלקים הולכים וגדלים בציבור הקתולי בכיוון שניתן להגדירו באופן כולל כנוצרי-דמוקרטי, שתחילתה בראשית המאה, קיבלה אז תוקף מיוחד. החוקר הצרפתי רנה רמון (Remond) מאפיין את הפילוג בקרב הקתולים כתהליך מרכזי, 'שחשוב להבנת הפוליטיקה הצרפתית לא פחות מאשר ההבחנה בין ימין ושמאל'. אין ספק, שקשה להגזים בחשיבות ההבחנה הזאת להבנת דעת הקהל כלפי היהודים בתקופת וישי והכיבוש. אך כבר קודם התברר יותר ויותר, שהקתולים בצרפת מפולגים ביחסם כלפי היהודים. בשביל אחדים, כמו ברזייק, קסוויה ואלא ופיליפ אנריו (Henriot), שהיו כולם קתולים מאמינים ואנטישמיים פעילים, דבר לא השתנה.

לעומת זאת, הפילוסוף הקתולי ז'ק מריטן (Maritain) וצעירים רבים יחד אתו, עזבו את בית מדרשו של מוראס. מריטן הפך ללוחם מרכזי באנטישמיות בהכריזו: 'אי אפשר לשנוא את עם ישראל ולהשאר גם אינטליגנטי'. חשיבות הגותו נובעת מכך שהוא היה תיאולוג תומיסט (thomiste), ותורתו של תומס הקדוש שימשה בסיס תיאולוגי למרבית הטיעונים שדגלו בהרחקת היהודים מהחברה הנוצרית האירופאית. גישתו הנוצרית-הומניסטית שימשה גם נקודת-מוצא לעיתון מחתרתי חשוב ביותר, שהחל להופיע בסוף 1941 והיה הלוחם האמיץ והעקבי ביותר נגד הגזענות, ה-*Cahiers du temoignage chretien*. מריטן היה

אחד הבודדים אשר הקדימו לראות את הסכנות החמורות החבויות באנטישמיות הנאצית האגרסיבית. עוד לפני המלחמה הוא הזהיר את החברה הצרפתית והאירופאית בציירו חזות מחרידה: 'האמנם יגורשו מיליוני יהודים, יופקרו למות ברעב, ויישחטו כולם?'

מריטן לא היה בודד בעמדותיו. סופרים קתולים נודעים, דוגמת פול קלודל (Claudel) ופרנסוא מוריאק (Mauriac), חיפשו בשנות השלושים בכנות יסודות חדשים להבנה הדדית עם היהדות. הנושא העסיק במיוחד את קלודל, שלא כמרובית הקתולים, הקדיש עיון רב ומעמיק בתנ"ך. מכאן גם נבע, שעצם קיום היהדות המודרנית היה בעיה אקוטית בהגותו. עם זאת, ב-1936 הוא שיגר מכתב לקונגרס היהודי העולמי, בו הוא מביע את מחאתו על ה'חוקים הנוראים והטפשיים' נגד היהודים בגרמניה. על אותו המעשה חזר שוב, לאחר תמיכה נלהבת בשלטון פטן, גם בעת נישול היהודים בידי הצרפתים. אך אולי הסימן המובהק והבולט ביותר לעומק בשינוי העמדות ולהיקפו, בא לביטוי בעיתון הקתולי La Croix. עיתון זה, שהיה נושא הדגל של ההסתה האנטי-יהודית הפרועה ביותר בפרשת דרייפוס, הפך לעיתון הפתוח ביותר כלפי היהודים, בעריכת האב מרקלן (Merklen). כאשר עיתונים קתוליים טוענים במחאתם נגד הנאציזם הגרמני, ש'בעיית רדיפת היהודי אינה עניין פנימי של ארץ אחת: זה עניין הנוגע במצפון האנושי כולו', אין מדובר על חריג אוהד ליהודים, כמו שרל פגי בזמנו, אלא בזרם מרכזי של הקתוליות. לכך אופיינית גם הכרזתו של הארכיבישוף של טולוז (Toulouse) מונסניור סליאז' (Saliege): 'איך אוכל שלא לחוש את הקשר עם ישראל כמו ענף הקשור לגזע שנושא אותו'.

מוקד חשוב נוסף שהשפיע בכיוון של פתיחות כלפי היהדות היה כתב העת *Esprit*, שנוסד ב-1932 בידי עמנואל מוניה (Mounier), ושב השתתף גם מריטן. מוניה היה בעל השכלה תיאולוגית רחבה ולמד משפטים באוניברסיטת גרנובל (Grenoble) אצל ז'ק שבליה (Chevalier) מי שהיה אחר-כך שר החינוך בממשלת וישי. מוניה, שלא כמו מריטן ומרבית האינטליגנציה הקתולית של בני דורו, לא היה מעולם חבר או מקורב ל'אקסיון פרנסז'. קשה להגדיר את מוניה ואת דעותיו בהגדרות השגרתיות של התקופה. הוא לחם בקפיטליזם הליברלי ועוד יותר במרקסיזם, והרי נקודות מוצא כאלה היו אמורות להובילו היישר אל הפשיזם, ורבים אמנם ביקשו להראות הקבלות כאלה. כדי להדוף ביקורת מסוג זה, בפרט אחרי עליית היטלר לשלטון, הוא הקדיש בדצמבר 1933 גליון מיוחד של כתב-העת כדי להבהיר את דחייתו המוחלטת את הרעיונות הפשיסטיים. בגליון זה השתתף לראשונה אינטלקטואל יהודי צעיר, ולדימיר רבינוביץ' המוכר בשם העט רבי (Rabi), במאמר שכותרתו היתה 'הטרגדיה של העם היהודי'. בהמשך הפך האנטי-פשיזם לערך דוקטרינלי, תוך הצגת הגזענות הנאצית כניגוד המוחלט לאמונה הנוצרית, ורבי הפך לאחד המשתתפים הקבועים בכתב-העת. ההיסטוריון של כתב-העת *Esprit* מישל וינוק (Winock), מתאר את תחושתם של האינטלקטואלים הקתולים הצעירים כשל מיעוט מבודד הכלוא בגטו. היציאה מהגטו

חיבה, לדעת וינוק, את ההתקרבות לעולם המודרני, אל מעמד הפועלים והשמאל הפוליטי באופן כולל. הם ניסו להיאבק בזיהוי הנפוץ של הקתוליות עם הבורגנות ועם הריאקציה הפוליטית. ראייה זו קרובה מאוד לגישתו של רנה רמון, שהוזכרה לעיל.

מבחינת ההיררכיה הקתולית והקשרים עם הוותיקן, התקופה שבין 1926 לפרוץ המלחמה היא תקופת הנונציאטורה של מונסניור מליונה (Maglione) ומונסניור ולריו ולרי (Valeri). בתקופה זו מונו בידי פיוס ה-11 ונציגיו כשישים בישופים וארכיבישופים, שמייצגים דור חדש בהיררכיה וביחסי הכנסייה עם העולם החילוני. חילופי האישים חיזקו וביססו את השינויים, שראשיתם היה ב'התחברות' אל הרפובליקה. רוב המינויים החדשים, כותב היסטוריון הכנסייה בצרפת ז'אן-מרי מיור (Mayeur), הביאו לתפקידי מפתח אנשים צעירים, רובם לחמו במלחמת-העולם הראשונה, פטריוטים שהתאמצו להתרחק מהפוליטיקה ובפרט מהימין האנטי-רפובליקני. את עיקר ייעודם ראו בהטפה דתית ובפעילות סוציאלית. זו היתה ההיררכיה הקתולית שפעלה וניהלה את הכנסייה גם בתקופת וישי. כינוסי בישופים כמוסד קבוע, תופעה חדשה שנוצרה במלחמה, נשתמרו בין שתי המלחמות, וכך נוצרה מערכת ממוסדת של תיאום והתייעצות, שתיפקדה גם בראשית הכיבוש, אם כי באופן נפרד לשני האזורים.

לאחר גינוי ה'אקסיון פרנסז' נוסד ארגון 'הנוער הנוצרי הלומד' (Jeunesse etudiante – JEC) ומעט מאוחר יותר גם ארגון 'הנוער הנוצרי העובד' (Jeunesse – JOC). במרכז תהליך הרפורמה בקתוליות – לא במשמעות הדוקטרינלית כמובן, אלא בראיית הכנסייה את החברה המודרנית – עמד גינוי האנטישמיות, שהיה מאבני היסוד של החינוך בארגונים אלה. בשנים של ערב המלחמה עסקו בתנועות הנוער האלו, יחסית יותר מאשר בחוגים קתוליים אחרים, בנאציזם. ביחס המדינה הנאציונל-סוציאליסטית ראו Kulturkampf חדש – השוואה מתונה, אך שלילית. מעל לכל הודגש בחינוך בתנועות האופי הפגאני של הנאציזם. ב-1938 השתתפו צעירי ה-JEC בהפגנות נגד האנטישמיות, בהשתתפות ז'ק מריטן והכומר ויקטור דיאר (Dillard), שהדגישו את הסתירה בין הגזענות והנצרות הקתולית.

אולם חשובה יותר מן העיון בתפוצת האנטישמיות או בנסיגתה, היא התמקדות בתופעה הספציפית יותר, בגירסתה הגזענית האגרסיבית, בגזענות הנאצית. הצרפתים, כולל כמובן הקתולים, ידעו מעט והבינו עוד פחות במהותו של הנציונל-סוציאליזם. עדות לכך עולה גם ממחקרים על העיתונות הקתולית ברמותיה השונות. במארס 1937 פרסם פיוס ה-11 שתי איגרות (encycliques): האחת (Divine Redemptoris) עסקה בגינוי ה'אתאיזם הקומוניסטי' ואילו השנייה (Mit brennender Sorge) עסקה 'במצב הכנסייה הקתולית ברייך הגרמני' ומהווה גינוי חד-משמעי יחיד במינו של הגזענות. שתי האיגרות נדונו בעיתונות הקתולית

בחוסר איזון בולט, ועיקר תשומת הלב הופנה אל גינוי הקומוניזם. היתה זו שנת החזית העממית, ובראש הממשלה עמד אז הסוציאליסט היהודי לאון בלום.

אופיינית לא פחות היא תגובת העיתונות הקתולית בצרפת בסוף 1938 לשני אירועים: החקיקה האנטי-יהודית באיטליה וליל הבדולח' בגרמניה. כל העיתונים הקתוליים גינו, כמובן, את הפרעות מעבר לריינוס, אך בגינויים דובר בעיקר על 'הברבריות הגרמנית', וכמעט שלא הוזכרה הגזענות הנאצית. העיתונים בצרפת עסקו הרבה יותר בחקיקה הגזענית באיטליה שזכתה עוד קודם לגינוי מהוותיקן, מאשר בגורל יהודי גרמניה; וגם זאת ברוב המקרים יותר מהבחינה הדוקטרינלית הקתולית ופחות מההיבט של זכויות האדם. חוקר העיתונות הקתולית של התקופה מסכם את הנושא באמרו: 'יותר מכפי שהבינו את המשמעויות של האנטישמיות הנציונל-סוציאליסטית, העדיפו העיתונים הקתוליים לגנות את הברבריות הגרמנית, במקום לשאול על המשמעות של האנטישמיות בצרפת ולברר את הסירוב של הצרפתים לקלוט את היהודים הנרדפים מגרמניה'. נכון, היו גם יוצאי דופן כמובן, כמו העיתון הפרובינציאלי *Le Petit Dromois*, אחד הבודדים שהעלה את בעיית האנטישמיות בצרפת והכריז: 'בעינינו אין גזע יהודי, יש רק צרפתים'.

הפרוטסטנטים בצרפת, אף כי היו מיעוט קטן של פחות מחצי מיליון נפש, מילאו תפקיד מיוחד ומכריע ביחס לגורל היהודים. המורשת ההיסטורית של הפרוטסטנטים, שסבלו בעבר מרדיפות דתיות של השלטונות, הכינה אותם לעמוד מול המדינה האוטוריטרית הנוהגת באפליה. אך ההיסטוריון פייר בול (Bolle) כותב על העבר הקרוב יותר, וגם אם שני המישורים אינם מנותקים זה מזה, להארה זו יש משמעות מיוחדת: 'הפרוטסטנטים הצרפתים לא גילו את האנטישמיות באוקטובר 1940'. הם הוכנו יותר מהקתולים, להכרת האופי הגזעני של הנציונל-סוציאליזם. הכנסיות ניהלו פעילות הסברה עניפה, ודרשותיו התיאולוגיות האנטי-גזעניות של השוויצרי קרל ברט (Barth) זכו לתרגום ולתפוצה רבה, לא רק בקרב האינטלקטואלים, אלא אף בעלוני הקהילות המקומיות, בערים הקטנות ובכפרים באזורים הפרוטסטנטים. בחוגי המאמינים נאמרו הדברים בבירור ובבהירות מאז עליית היטלר לשלטון והקמת 'הכנסייה הגרמנית' (Deutscher Christen), שהפיצה גזענות 'פרוטסטנטית'. הכומר רולן דה פורי (de Pury) כתב עוד ב-1933: 'אם הכנסייה האבנגלית הגרמנית תמצא מגרשת מקרבה נוצרים ממוצא יהודי [...] היא תחדל מלהיות כנסייה נוצרית'.

בישיבתה ביום 29 בנובמבר 1938 הגיבה הנהלת הפדרציה הפרוטסטנטית (Conseil de la federation protestante), תחת נשיאותו של הכומר מרק בוגנר (Boegner), על אירועי 'ליל הבדולח':

הכנסיות הנוצריות יבגדו בבשורה שניתנה בידיהן, אם לא יראו בדוקטרינה הגזענית דבר הנוגד באופן מוחלט את תורת ישו הנוצרי ושליחיו, ואם לא תדחינה בכל הכוח שלרשותן את השיטות הברבריות, שבעזרתן עומדים להפעיל אותה בין האומות.

הטקסט הזה הועתק לכל העיתונים האזוריים והעלונים המקומיים, כך שדעת ההנהגה זכתה לתפוצה רבה יותר והגיעה גם לקהילות פרוטסטנטיות, בכפרים נידחים.

חשוב להדגיש את ההבדל המהותי בין הגישה של רוב הקתולים, ואפשר לומר גם רוב הצרפתים, שייחסו את ה'ברבריות' לאופי הלאומי הגרמני, לבין הגישה של הפרוטסטנטים שדיברו באופן ברור על 'גזענות'. ההבחנה בין אלה שעסקו תמיד בגרמניה לאלה שהתמקדו בגזענות הנאצית, חייבת להיות ברורה, והיתה לה חשיבות מכרעת במשך המלחמה, ולפניה, בלא הבדל אם מדובר במשתפי-פעולה, בתנועות התנגדות, בנוצרים או בצרפתים ללא הגדרה ספציפית. הבחנה זו תקל בהמשך על הבנת ההתפלגות של היחס כלפי היהודים בקרב האוכלוסיות השונות.

בכל דיון הקשור לתפקיד או למעשים ומחדלים של נוצרים (קתולים כפרוטסטנטים) בתקופת השואה, יש להבחין בין שני עניינים שונים לחלוטין: האחד, האחריות ההיסטורית של הנצרות להתפתחות האנטישמיות, כולל זו המודרנית; והשני, התנהגותם של נוצרים או קהילות נוצריות בין שתי המלחמות ובתקופת השואה עצמה. כאן נעסוק במישור השני. בעוד שבתקופת משפט דרייפוס מרבית הנוצרים, ובפרט הרוב הקתולי, נקטו כמעט פה אחד עמדות אנטי-יהודיות, הרי בשנות העשרים והשלשים אין יותר אחדות, ובוודאי לא אחדות אנטישמית. אפשר להוסיף על כך, שאם האנטישמים של סוף המאה התשע-עשרה דיברו עדיין במונחים נוצריים וכיוונו את דבריהם אל נוצרים, הרי שהאנטישמיות של שנות השלושים היא יותר ויותר חילונית, פשיסטית, ולעתים אפילו אנטי-נוצרית.

גם אם אין לייחס את האנטישמיות, שהיו לה שורשים היסטוריים עמוקים, רק לקבוצות פוליטיות מוגדרות, יש להדגיש בעיקר שני כוחות פוליטיים שעסקו בהפצתה: 'האקסיון-פרנסז' שהשפיעה בעיקר על הבורגנות הקתולית, והפשיסטים. מקורות אלה חופפים במידה רבה מאוד את שתי הגישות שעלו גם בהגדרתו של סרטר: מצד אחד אלה ששאפו לחסום את היהודים בדרכם ל'עמדות חברתיות וכלכליות', ומצד שני אלה שביקשו לגרש אותם.

בין הגורמים הבין-לאומיים שהגבירו את האנטישמיות בצרפת וסיפקו לה תחמושת רבה, יש לצין בראש וראשונה את המשבר הכלכלי ואת עליית הנאצים לשלטון בגרמניה. בין האירועים הפוליטיים המקומיים היתה להקמת ממשלת החזית העממית בראשות לאון בלום השפעה מכרעת. הגורם הראשון הגביר את ההתנגדות ליהודים, ובפרט להגירת נרדפי הנאצים, בקרב השכבות העממיות, פועלים ובעלי-מלאכה; הגורם השני פעל באופן דומה בקרב השמרנים. במחצית השנייה של שנות השלושים אנו עדים לתגובות בקרב ציבור עורכי-

הדין והסטודנטים למשפטים על התחרות שנכפתה עליהם על-ידי צעירים שלמדו באוניברסיטות צרפתיות ולא חזרו לארצותיהם. בלטה עוד יותר התגובה האנטישמית בקרב ארגוני הרופאים, שיצאו באופן גלוי ובוטה נגד 'הסטודנטים מרומניה', שברובם המכריע היו יהודים.

עם התגברות האנטישמיות גבר גם הוויכוח בחברה הצרפתית. צרפתים רבים ראו בפולמוס שהלך והתחזק עניין צרפתי, ורובם היו תקיפים ודינמיים הרבה יותר ממנהיגי המימסד היהודי של הקונסיסטואר. היהודים המושרשים בצרפת סירבו מצד אחד לנהל מלחמה ייחודית, כאילו היו מיעוט או גוף בשולי האומה, ומצד שני ביקשו שלא להזדהות עם ה'זרים', פליטי הנאציזם. לא היתה, למשל, כל 'הגנה יהודית' על ראש הממשלה בלום, שהותקף תדיר ובגסות על יהדותו, והסימפטיה של הפטריוטים ממלחמת-העולם הראשונה היתה מוגבלת כלפי היהודים, שנראו להם, לא בלי בסיס, יותר מדי 'גרמנים'. על כך הגיב אוסקר דה פרנצי (de Ferenczy), הלוחם הנוצרי העיקש ביותר באנטישמיות, שהתלונן ב-1936 על 'האיזראליטים שעד כה לא ארגנו שום תעמולת-נגד רצינית'.

התגובות נגד שנאת היהודים היו רבות וערות. עיקרן היה במישור הפוליטי, במפלגות ובארגוני השמאל וארגונים יהודיים, ובפרט 'הליגה הבינלאומית נגד אנטישמיות'. אך תפקיד חשוב היה גם לאישים וארגונים נוצריים, ובפרט קתולים. ניתן אפוא לסכם ולקבוע, כי למרות התוקפנות האנטישמית שהלכה וגברה, ייחדה את צרפת העובדה, שחלק גדול מן המאבק נגד האנטישמיות בה, המילולית והפוליטית, נוהל בידי לא-יהודים, ולנוצרים שביניהם היה משקל ניכר.

מקור: אשר כהן(עורך), תולדות השואה צרפת, יד ושם, 1996 ע"מ 26-38